

Prof. dr hab. Paweł Machcewicz

Instytut Studiów Politycznych PAN

Warszawa, 30 kwietnia 2023 r.

Recenzja dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej dr. Jarosława Durki

Dr Jarosław Durka jest absolwentem Wydziału Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu Opolskiego. W 1995 otrzymał tytuł magistra historii (temat pracy: „Rezydenci i goście pałacu Radziwiłłów w Antonie”). Kontynuował następnie swoje zainteresowania badawcze dotyczące rodu Radziwiłłów i w 2003 r. uzyskał na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym Uniwersytetu Opolskiego tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie historii na podstawie rozprawy doktorskiej „Janusz Radziwiłł (1880-1967). Biografia polityczna”. Została ona napisana pod kierunkiem prof. UO dr. hab. Marka Masnyka.

Od 1996 r. Jarosław Durka pracował jako nauczyciel w szkołach podstawowych, gimnazjach i liceach w Myszkowie i Koziegłowach. Pełnił też funkcję doradcy metodycznego historii przy burmistrzu miasta Myszkowa, a od 2019 r. zajmuje stanowisko nauczyciela-doradcy metodycznego historii w Regionalnym Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli w Częstochowie.

Od szeregu lat zaangażowany jest we współpracę z Instytutem Pamięci Narodowej (zarówno z oddziałem w Katowicach, jak i warszawską centralą) w ramach projektów badawczych dotyczących polityki władz komunistycznych w Polsce wobec Kościoła katolickiego. Należy także wspomnieć o współpracy z Instytutem Historii PAN w ramach projektu naukowego realizowanego przez tę placówkę: „Społeczeństwo II Rzeczypospolitej. Nowa próba syntezy”.

Od 2014 r. dr Durka jest wykładowcą (na podstawie umów zlecenia) Uniwersytetu Opolskiego, najpierw w Instytucie Historii, następnie na Wydziale Nauk Społecznych.

Prowadzi na tej uczelni wykłady i ćwiczenia, przede wszystkim w ramach przedmiotów Dydaktyka wiedzy o społeczeństwie oraz Dydaktyka historii w szkole podstawowej.

Dorobek naukowy i rozprawa habilitacyjna

Dr Jarosław Durka w swoich badaniach podejmował szeroki wachlarz tematów. Początkowo najważniejszym obszarem była historia rodu Radziwiłłów. Najistotniejszym dokonaniem w tym zakresie jest praca doktorska wydana jako: „Janusz Radziwiłł 1880-1967. Biografia polityczna” (Warszawa 2011, Oficyna Wydawnicza Rytm). Oceniam tę pracę wysoko. Jest ona oparta na bardzo szerokiej bazie źródłowej, która obejmuje m.in. dokumenty z kilkunastu archiwów, memuarystykę, prasę. Autor potrafił stworzyć spójną i zajmującą opowieść o jednym z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej arystokracji w pierwszej połowie XX wieku, a jednocześnie nietuzinkowym polityku, angażujących się na przestrzeni kilku dziesięcioleci w wiele różnorodnych przedsięwzięć publicznych. Napisanie biografii Janusza Radziwiłła wymagało zmierzenia się z problematyką przynależną do kilku różnych okresów historycznych: m.in. jego zaangażowania w działalność polskich instytucji w Rosji u schyłku I wojny światowej, a także Rady Regencyjnej w Warszawie, następnie już w II Rzeczypospolitej w działania konserwatywnego ugrupowania Stronnictwo Prawicy Narodowej, a potem piłsudczykowski Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Odrębnym rozdziałem, bardzo dramatycznym, w biografii Radziwiłła była II wojna światowa, z pobytami w Moskwie i Berlinie. Autor zdołał umiejętnie zrekonstruować nie tylko losy swojego bohatera, ale i szersze, zmieniające się tło polityczne.

Do tego samego, czy też przynajmniej pokrewnego obszaru badawczego, przynależą opracowania dotyczące polskiej arystokracji i ziemiaństwa w XX wieku. Spośród większej liczby publikacji należy wymienić:

- Zarys działalności zrzeszeń ziemianek we wschodnich województwach II Rzeczypospolitej [w:] Kobiety na Kresach na przełomie XIX i XX wieku, red. A. Dawid, J. Lusek, Warszawa – Bellerive-sur-Allier–Bytom–Opole 2016, Wydawnictwo DiG, Edition La Rama SASU, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Uniwersytet Opolski, Towarzystwo Miłośników Historii, s. 31-42;

- Wynagrodzenia pracowników w majątku ziemskim Nieborów Janusza Radziwiłła w latach 30. XX w., [w:] *Metamorfozy społeczne 9. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. W. Mędrzecki, C. Leszczyńska, Warszawa 2014, Instytut Historii PAN, s. 87-104;
- Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku w optyce polskich środowisk ziemiańskich nurtu konserwatywnego [w:] *Prezydent Gabriel Narutowicz i polityczny gorący grudzień 1922 roku*, red. M. Białokur, Opole 2013, Wydawnictwo Cum Laude, s. 107-123;
- Mieczysław Seweryn (1895-1940) i Stanisław (1896-1939) Kwileccy – uczestnicy powstania wielkopolskiego i właściciele ziemscy, „*Polonia Maior Orientalis*” 2022, T. IX, s. 357-377;
- Życiorys ziemianina Witolda Maringe w świetle akt procesowych przeciwko pracownikom Państwowych Nieruchomości Ziemskich (1949-1951), „*Polonia Maior Orientalis*” 2020, T. VII, s. 201-214.

Innym obszarem badawczym dr. Durki jest historia Myszkowa. Oprócz szeregu artykułów, należy przede wszystkim wymienić syntezę historii miasta: „*Po obu stronach Warty. Zarys dziejów Myszkowa (Myszków 2010, Urząd Miasta Myszków i Frodo)*”. Dr Durko jest jednym z czterech autorów tej pracy, napisał tę jej część, która obejmuje okres 1919-1945 r, a także niektóre partie dotyczące okresu po II wojnie światowej.

Kolejnym polem badawczym są stosunki polsko-rumuńskie. Dr Durko jest autorem artykułów lub rozdziałów w pracach zbiorowych dotyczących tej problematyki w okresie międzywojennym. Spośród większej liczby prac należy wymienić:

- Organizowanie pomocy dla byłych żołnierzy Legionów Polskich zamieszkałych w Rumunii w końcu lat 30. XX wieku [w:] *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w stulecie nawiązania polsko-rumuńskich relacji dyplomatycznych* red. E. Wieruszewska, Calistru, Suceava 2021, Związek Polaków w Rumunii, s. 46-64;
- Plany połączenia Bałtyku z Morzem Czarnym i wykorzystania przez Polskę portów rumuńskich w świetle korespondencji polskich placówek dyplomatycznych w Rumunii w latach 1924-1939 [w:] *На річці Кодима. Дослідження з історії України і Польщі / Nad rzeką Kodymą. Studia nad dziejami polskich i ukraińskich pograniczy na przestrzeni wieków*, red. T. Ciesielski, A. Korytko, W. Kusznir, Odesa 2018, Одеський національний

університет імені І. І. Мечникова Факультет історії та філософії, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Opolskiego; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Olsztynie, s. 240-265.

- Szkic do biografii Mirosława Arciszewskiego – posła Rzeczypospolitej Polskiej w Bukareszcie w latach 1932-1938 [w:] Historia i dzień dzisiejszy relacji polsko-rumuńskich. Istoria și prezentul relațiilor polono-române, red. K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2017, Związek Polaków w Rumunii, s. 73-87.

W ostatnim czasie dr Durka zaczął się zajmować także relacjami polsko-rumuńskimi w okresie po II wojnie światowej, publikując artykuł oparty przede wszystkim na dokumentach z archiwów IPN i MSZ: Kryptonim „Wrota” – kontrwywiad PRL wobec działalności Ambasady Rumunii w Warszawie w latach 1967-1971, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 1 (35), Warszawa, s. 493-511.

Z innych tematów badawczych podejmowanych przez dr. Durkę należy także wymienić Wołyń w okresie międzywojennym (z kilku publikacji trzeba wspomnieć przede wszystkim: Wystawa wołyńska 1928 roku – organizacja i znaczenie [w:] Między mitem a rzeczywistością. Kresy Wschodnie w XIX i XX wieku, red. A. Dawid, J. Lusek, Bytom–Opole 2017, Muzeum Górnośląskie i Uniwersytet Opolski, s. 337-351).

Niewątpliwym osiągnięciem naukowym jest też obszerny artykuł opublikowany w „Zeszytach Historycznych”, wydawanych przez Instytut Literacki w Maisons-Laffitte: «Freston» – Brytyjska Misja Wojskowa SOE w Polsce. Przygotowania – przebieg – fiasko, „Zeszyty Historyczne” 2007, Paryż, z. 161, s. 97-121.

W ostatnim okresie dr Durka najwięcej uwagi w swoich badaniach poświęcał historii Kościoła katolickiego w Polsce po II wojnie światowej, a przede wszystkim prowadzonej wobec niego polityce władz komunistycznych. Większa część tego dorobku koncentruje się wokół klasztoru na Jasnej Górze, a więc lokuje się w tym nurcie badań, który doprowadził do powstania rozprawy habilitacyjnej (omówionej niżej), ale są też w dorobku dr Durki pozycje dotyczące nieco innych zagadnień. Można wymienić publikacje:

- Ks. Franciszek Blachnicki i Ruch Światło-Życie w świetle opinii dyrektora Urzędu do spraw Wyznań w Warszawie Aleksandra Merkera z 1983 roku, „Język. Religia. Tożsamość” 2018, s. 59-75.

- Działalność opozycyjna ks. Mariana Gołąbka – proboszcza parafii w Niegardowie i w Sokolnikach [w:] Księża dla władzy groźni. Duchowni współpracujący z opozycją (1976-1989), T. II, red. R. Łatka, Warszawa 2020, Instytut Pamięci Narodowej, s. 234-256.

Trzeba też wspomnieć, że dr Durka był redaktorem dwutomowej publikacji, zawierającej w sumie ponad dwadzieścia opracowań dotyczących historii kościołów w XX wieku w Polsce, Związku Radzieckim, Bułgarii i Rumunii: „Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku”, red. J. Durka, Tom I: 2014, tom II: 2018, Kalisz, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

W obrębie tematyki stosunków państwo-kościół lokuje się monografia, którą dr Durka wskazał jako swoje „osiągnięcie naukowe” na gruncie ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym (art. 16, ust 2). Będziemy ją nazywać, zgodnie ze zwyczajami akademickimi, „rozprawą habilitacyjną”. Nosi ona tytuł: Władze Polski „ludowej” wobec Jasnej Góry w latach 1945-1989 (Warszawa–Katowice 2021, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ss. 754).

Jest to bardzo szczegółowa i oparta na niezwykle szerokiej bazie źródłowej rekonstrukcja działań podejmowanych przez władze komunistyczne wobec sanktuarium paulinów na Jasnej Górze, a przy okazji także do pewnego stopnia historia samego klasztoru i najważniejszego miejsca kultu religijnego w Polsce. Autor wykonał iście benedyktyńską pracę, której główną częścią były rozległe kwerendy w wielu archiwach. Główną część wykorzystanej bazy źródłowej stanowią dokumenty Służby Bezpieczeństwa znajdujące się w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej, zarówno w Warszawie, jak i w wielu lokalnych oddziałach. Bardzo ważne okazały się także źródła z licznych archiwów państwowych (najważniejsze z nich to Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwum Państwowe w Częstochowie). Autor wykorzystuje również archiwa kościelne, do których, jak można wnioskować po lekturze książki, uzyskał szeroki dostęp. Największe znaczenie pod tym względem mają Archiwum Klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze oraz Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie.

Mimo ogromnej pracy wykonanej przez autora, rezultat jest tylko częściowo satysfakcjonujący. Książka jest nużąca w lekturze, w znaczącej części składająca się z bardzo obszernych fragmentów cytowanych dokumentów (na ogół wytworzonych przez Służbę Bezpieczeństwa) lub ich obszernych streszczeń. Trzeba przyznać, że autor potrafi analizować dokumenty wytworzone przez aparat bezpieczeństwa, a także nie cofa się przed wątkami drażliwymi, jak pozyskiwanie przez Służbę Bezpieczeństwa jako tajnych współpracowników niektórych paulinów, w tym osób z najwyższego szczebla zakonu. Ogólniejszy obraz gubi się jednak w natłoku szczegółów, a szersze tło polityki władz partyjnych i państwowych wobec Kościoła katolickiego odtworzone jest tylko pobieżnie. Mało dowiadujemy się o zmianach w tej polityce, które na przestrzeni kilku dziesięcioleci były bardzo istotne i miały wpływ także na funkcjonowanie sanktuarium jasnogórskiego.

Autor pisze w zakończeniu swojej książki: „Lata istnienia Polski <ludowej> charakteryzowały się wrogą polityką w stosunku do Kościoła katolickiego” (s. 647). Nie sposób nie zapytać: czy przez cały okres 1945-1989? Był w nim przecież okresy bardzo szerokich koncesji ze strony władzy po październikowym przełomie 1956 r., czy też poszukiwania *modus vivendi* z Kościołem przez ekipę gierkowską w latach siedemdziesiątych, a także do pewnego stopnia, nie zapominając o represjach wobec niepokornych duchownych wspierających „Solidarność” i opozycję, przez ekipę generała Jaruzelskiego. Niekiedy autor pisząc o działaniach władz posługuje się frazesami, które maskują brak treści. Oto jeden z przykładów: „Przebieg wydarzeń, związanych z rewizją Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze, pokazuje mechanizmy działania państwa reżimowego, w którym Kościół katolicki był instytucją opozycyjną, podejmującą często trudne wyzwania, sprzeczne z obowiązującym prawem, za to broniące praw człowieka. Działalność taka wiązała się z ryzykiem represji i konfliktów z organami stojącymi na straży reżimu komunistycznego. Akcja prokuratorów, funkcjonariuszy SB i milicji na Jasnej Górze pokazała w jak bezpardonowy sposób działano, aby zabezpieczyć interesy reżimowego państwa, jakim była Polska Rzeczpospolita Ludowa” (s. 158).

Gdy dr Durka wychodzi poza swój szczegółowy temat, by próbować nakreślić nieco szerszy kontekst, dopuszcza się dość elementarnych uproszczeń, czy wręcz błędów. Pisząc o łagodniejszej polityce władz komunistycznych wobec Kościoła w pierwszych latach powojennych, stwierdza, że „tak naprawdę chodziło o czas niezbędny do rozprawienia się z antykomunistycznym podziemiem zbrojnym i usankcjonowanie rządów komunistów” (s. 647). O ile drugi człon tego zdania należy uznać za odpowiadający rzeczywistości

historycznej, to pierwszy jest odbiciem rozpowszechnionej w ostatnich latach mitologizacji podziemia zbrojnego. To ostatnie przestało być pierwszoplanowym zagrożeniem dla władz komunistycznych już w 1945 r, a była nim w dalszym ciągu masowa i legalna opozycja, której rdzeniem było Polskie Stronnictwo Ludowe, rozbite dopiero po sfałszowanych wyborach do Sejmu w styczniu 1947 r.

W rozprawie dr. Durki nie występuje też niemal tło porównawcze, które mogłoby i powinno obejmować refleksje na temat polityki prowadzonej przez władze wobec kościołów w innych krajach pod rządami komunistów. Ciekawe byłoby zwłaszcza uwzględnienie polityki wobec miejsc kultu religijnego i ruchu pielgrzymkowego. W sumie można mieć wrażenie, że ogromny zasób materiału źródłowego (zwłaszcza archiwalnego) przytłoczył autora, który często ogranicza się do referowania, streszczania czy cytowania dokumentów, dając w efekcie czytelnikowi nieprawdopodobnie szczegółową kronikę funkcjonowania klasztoru jasnogórskiego i działań prowadzonych wobec niego przez władze partyjno-państwowe. Ma to oczywiście swoją wartość naukową, ale sprawia, że rozprawa dr. Durki jest adresowana do bardzo wąskiego grona czytelników (recenzentów, historyków zajmujących się historią Kościoła w Polsce Ludowej i być może niektórych paulinów z Jasnej Góry, którzy zdobędą się na wysiłek przeczytania niemal siedmiuset stron). Piszę to z żalem, gdyż inne elementy dorobku naukowego habilitanta pokazują, że potrafi on pisać w sposób zajmujący, a także odtwarzać szersze tło epoki. Najlepszym przykładem jest omawiana wcześniej biografia Janusza Radziwiłła. Paradoksalnie, w moim przekonaniu warsztatowo stoi ona na wyższym poziomie niż rozprawa habilitacyjna. W przypadku tej ostatniej można mówić o pewnym regresie naukowym, zapewne wynikającym z tego, że habilitant nie zdołał odpowiednio skonceptualizować ogromnej bazy źródłowej. Nie jest to przypadek odosobniony. Miałem okazję już recenzować dorobek innych historyków, którzy, opierając się na niezwykle obszernej dokumentacji wytworzonej przez struktury państwowe, a zwłaszcza przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa, swoją rolę sprowadzali głównie do referowania ich zawartości i wyliczania kolejnych działań podejmowanych przez instytucje państwowe (w tym przypadku głównie przez Służbę Bezpieczeństwa).

Zauważalną słabością dorobku naukowego dr. Durki jest ograniczony stopień umiędzynarodowienia, który nie jest jednak wyjątkiem w polskim życiu akademickim. W przypadku habilitanta umiędzynarodowienie sprowadza się przede wszystkim do stażu

naukowego i udziału w konferencji na uniwersytecie w Łucku. Ponadto, trzy publikacje dr. Durki ukazały się zagranicą (dwie w Rumunii, jedna na Ukrainie), ale w języku polskim. Jedyna publikacja w języku angielskim to opracowanie biograficzne (wydane w periodyku ukazującym się w Polsce): Engineer Leonard Szutkowski – Manager of the State Quarries, „Polish Biographical Studies” 2020, nr 8, s. 5-31.

Podsumowując tę część recenzji, moja ocena dorobku naukowego dr. Durki jest pozytywna. Na podkreślenie zasługuje jego wielowątkowość i podejmowanie różnorodnych tematów, z różnych epok historycznych. Biografia Janusza Radziwiłła jest dowodem na to, że habilitant potrafi stworzyć bardzo wartościową monografię naukową.

Osiągnięcia dydaktyczne, organizacyjne, popularyzatorskie

Dr Durka ma rozległe doświadczenie dydaktyczne na różnych szczeblach nauczania. Jak już zostało wyżej wspomniane, od 1996 r. pracuje jako nauczyciel historii w szkołach podstawowych, gimnazjach i liceach, a od 2019 r. zajmuje stanowisko nauczyciela-doradcy metodycznego historii w Regionalnym Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli w Częstochowie. Od 2014 r. prowadzi także ćwiczenia i wykłady na Uniwersytecie Opolskim. Występował jako promotor pomocniczy w dwóch przewodach doktorskich (jeden z nich uwieńczony doktoratem, drugi jeszcze w toku).

Dr Durka jest też autorem materiałów publikowanych przez wydawnictwo edukacyjne Nowa Era, które miały charakter obudowy dydaktycznej dla serii podręczników dla gimnazjów „Śladami przeszłości”. Jest też autorem licznych publikacji adresowanych do nauczycieli, publikowanych w „Częstochowskim Biuletynie Oświatowym” i „Konińskim Kurierze Oświatowym”, a także w „Wiadomościach Historycznych”

W 2019 r. dr Durka został wyróżniony Medalem Komisji Edukacji Narodowej, a w 2022 otrzymał nagrodę Ministra Edukacji i Nauki za wybitne osiągnięcia w pracy dydaktycznej i wychowawczej.

Dr Durka ma też istotne osiągnięcia popularyzacyjne. Współorganizował szereg konferencji popularnonaukowych w roli doradcy metodycznego z historii w Regionalnym Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli w Częstochowie. Jest też popularyzatorem lokalnej historii Myszkowa, na temat której wygłosił na różnych forach wiele wykładów, udzielił

wywiadów prasowych i telewizyjnych. Jest również współredaktorem periodyku „Zeszyty Myszkowskie”, zajmującego się historią regionu.

Spośród osiągnięć organizacyjnych należy także wymienić współorganizowanie szeregu konferencji naukowych (m.in. „Strajki szkolne na ziemiach polskich w pierwszej dekadzie XX wieku”, „Konstanty Wolny i autonomia Województwa Śląskiego w dwudziestoleciu międzywojennym” – we współpracy z Uniwersytetem Śląskim).

Konkluzja

W mojej ocenie zarówno dorobek naukowy dr Jarosława Durki, jak i jego rozprawa habilitacyjna, niezależnie od wyrażonych przeze mnie wyżej krytycznych uwag na jej temat, uzasadniają dopuszczenie habilitanta do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Paweł Machcewicz

